

Борис Олегович ЯЗЛЮК

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерного менеджменту,
заступник завідувача відділу магістратури факультету державного управління,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 14/70, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: bor_1978@ukr.net
Телефон: +380673522433

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Язлюк, Б. О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки [Текст] / Борис Олегович Язлюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. – Том 16. – № 1. – С. 149-154. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Критична ситуація, що склалась в Україні, й спотворене бачення у світі надійності економіки і цілісності нашої держави зумовили актуальність та необхідність дослідження питання теоретичного визначення соціально-економічної безпеки, що останнім часом все частіше привертає увагу теоретиків та практиків з причини становлення і подальшого розвитку в Україні системи соціальної й економічної безпеки як відсутності небезпеки, загрози, та стану захищеності, надійності суспільства.

Мета. Основною метою нашої статті є розгляд теоретичних основ сутності та змісту соціально-економічної безпеки.

Метод (методологія). Основним методом для забезпечення (гарантування) безпеки особистості, суспільства, держави та стійкий розвиток нашої країни та і будь якої країни світу здебільшого залежить від вирішення цілого комплексу питань забезпечення (гарантування) безпеки, що може полегшити, покращити і гарантувати безпеку з досягненням вищих стандартів життя особистості, суспільства і держави загалом, що і зумовило розгляд питання соціально-економічної безпеки.

Результати. Необхідна розробка кардинально нових концептуальних основ про безпеку, де були б описані категорії «ціль» і «середовище безпеки». На нашу думку, при розробці нових концептуальних основ важливо враховувати зміну характеру підходів до забезпечення соціальної безпеки з урахуванням усіх факторів, що виникли.

Необхідна розробка системи кількісних і якісних показників і їх граничних значень, які відбивають стан економіки, вихід за межі яких викликає загрозу економічної безпеки не тільки для країни загалом, але й для кожного її регіону.

Ключові слова: держава; стійкий розвиток; гарантування; соціальна й економічна безпека.

Борис Олегович ЯЗЛЮК

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СУЩНОСТИ И СОДЕРЖАНИЯ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Аннотация

Введение. Критическая ситуация, сложившаяся в Украине и искривленное восприятие в мире надежности экономики и целостности нашего государства обусловили актуальность и необходимость исследования вопроса теоретического определения социально-экономической безопасности, в последнее время все чаще привлекает внимание теоретиков и практиков по причине становления и дальнейшего развития в Украине системы социальной и экономической безопасности как отсутствия опасности, угрозы, и состояния защищенности, надежности общества.

Цель. Основной целью нашей статьи есть рассмотрение теоретических основ сущности и содержания социально-экономической безопасности.

Метод (методология). Основным методом для обеспечения (гарантирования) безопасности личности, общества, государства и устойчивое развитие нашей страны и любой страны мира в большинстве

зависит от решения целого комплекса вопросов обеспечения (гарантирования) безопасности, что может облегчить, улучшить и гарантировать безопасность с достижением высоких стандартов жизни личности, общества и в целом государства, что и обусловило рассмотрение вопроса социально-экономической безопасности.

Результаты. Необходима разработка кардинально новых концептуальных основ безопасности, где были бы описаны категории «цель» и «среда безопасности». Мы полагаем, что при разработке новых концептуальных основ важно учитывать изменение характера подходов к обеспечению социальной безопасности с учетом всех факторов, которые возникли.

Необходима разработка системы количественных и качественных показателей и их предельных значений, фиксирующих состояние экономики, выход за пределы которых вызывает угрозу экономической безопасности не только для страны в целом, но и для каждого ее региона.

Ключевые слова: государство; устойчивое развитие; обеспечение; социальная и экономическая безопасность.

Borys Olegovych YAZLYUK

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor,
Department of Engineering Management,
Deputy Head of Master Programme of Public Administration Faculty,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 14/70, Ternopil, 46020, Ukraine
E-mail: bor_1978@ukr.net
Phone: +380673522433

THEORETICAL ESSENTIALS OF NATURE AND CONTENTS OF SOCIAL & ECONOMIC SECURITY

Abstract

Introduction. The critical situation in Ukraine and distorted perception in the world of economic reliability and integrity of our country have determined the necessity of theoretical research of social & economic security. These aspects attract the attention of theorists and practitioners recently due to the formation and further development of social & economic security in Ukraine as a consequence of a lack of danger, threat, and social stability.

Purpose. The main purpose of this scientific research is to review the theoretical essentials of the nature and contents of social & economic security.

Method (methodology). The main method to provide security of an individual, a society, a state and sustainable development of our country and any country in the world depends predominantly on solution of a set of issues within guaranteeing security that can ease, improve and guarantee the security while achieving higher standards of living for an individual, society and a state in general.

Results. Elaboration of brand new conceptual essentials of security assumes that one would have described the categories of "target" and "security environment" to develop new conceptual frameworks being important to consider the changing nature of approaches to social security, taking into account all the factors that have arisen.

The development of quantitative and qualitative indicators and their ultimate values fixing in the economy, where the exceeding is considered to be a threat to both national economic security and its constituting regions.

Keywords: state; sustainable development; social & economic security.

JEL classification: H82, O21

Вступ

У наш час та критична ситуація, що склалась в Україні. й викривлене бачення світом надійності економіки і цілісності нашої держави зумовили актуальність та необхідність дослідження питання теоретичного визначення соціально-економічної безпеки, що останнім часом все частіше привертає увагу теоретиків та практиків з причини становлення і подальшого розвитку в Україні системи соціальної й економічної безпеки як відсутності небезпеки, загрози, та стану захищеності, надійності суспільства.

Термін «безпека» вперше став застосовуватися з 1190 р. і означав спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак цей термін у такому значенні вживався до XVII ст. досить рідко. У XVII – XVIII ст. у зв'язку з розвитком і зміцненням держави зростає потреба в теоретичному обґрунтуванні його місця й ролі в житті суспільства [3].

У словниках [4] безпека визначається як відсутність небезпеки, загрози, як стан захищеності, надійності.

В офіційних документах термін «державна безпека» ужито в «Положенні про заходи до збереження державного порядку й громадського спокою» від 14 серпня 1881 р. Спочатку він ототожнювався з терміном «суспільна безпека». Після закінчення деякого періоду часу законодавчо був закріплений термін «охорона суспільної безпеки». У СРСР термін «державна безпека» був законодавчо закріплений у липні 1934 р.

Проведений нами аналіз сутності цього поняття дозволяє констатувати, що воно використовується в літературі й документах у якості однієї з характеристик і критеріїв функціонування й розвитку соціальних, економічних, технічних, екологічних і біологічних систем. *Безпека* є результатом соціальної діяльності для створення й розвитку умов захищеності життєво важливих інтересів соціуму і його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Низка науковців виділяють два види безпеки: перший – гіпотетична відсутність небезпеки, самої можливості яких-небудь потрясінь, катаклізмів для соціуму; другий – реальна захищеність соціуму країни від небезпек, здатність надійно протистояти їм. Деякі автори вважають, що ознаками безпеки соціальної системи є висока тривалість і якість життя населення. І навпаки, низька тривалість життя й високий рівень соціальної напруженості – симптом небезпечного стану соціальної системи.

Безпека і її забезпечення (гарантування) складаються із трьох взаємозалежних горизонтальних рівнів, таких, як: забезпечення (гарантування) безпеки особистості; забезпечення (гарантування) безпеки суспільства; забезпечення (гарантування) безпеки держави (рис.1).

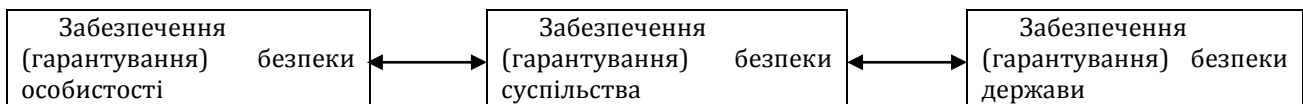

Рис.1. Взаємозалежні горизонтальні рівні забезпечення (гарантування) безпеки

Забезпечення (гарантування) безпеки особистості, суспільства, держави та стійкий розвиток нашої країни та й будь-якої країни світу здебільшого залежить від вирішення цілого комплексу питань забезпечення (гарантування) безпеки, до яких можна зарахувати не тільки традиційні, такі, як військова (як наслідок, сучасні виклики і загрози тероризму та сепаратизму), а і такі види безпеки, як: продовольча, енергетична, промислова, екологічна, сировинно-ресурсна, інвестиційно-фінансова, інноваційно-технологічна, зовнішньоекономічна, політична, інформаційна, особиста, правова та багато інших, що може полегшити, покращити і гарантувати безпеку з досягненням вищих стандартів життя особистості, суспільства і загалом держави, що і зумовило розгляд питання соціально-економічної безпеки.

Вітчизняні вчені О. Амоша, М. Бутко, А. Грищенко [2; 5; 6] визначають безпеку більш об'єктивно, досліджують її як суспільну категорію, тобто як безпеку діяльності в основних сферах суспільства (політичній, економічній, соціально-побутовій, соціокультурній й соціально-екологічній). У наукових працях цих дослідників безпека ототожнюється з непорушністю, стабільністю. Безпека сприймається не тільки як стан соціальної системи, при якому вона здатна нормально функціонувати й найбільш повно задовольняти потреби суспільства. У цій інтерпретації безпека спрямована на вирішення наступних завдань: виявлення, попередження, усунення небезпек, загроз і ризиків, нейтралізація реальних і потенційних загроз, забезпечення умов захищеності, тобто передбачає активну спрямованість суб'єктів на забезпечення своєї безпеки.

Поняття «безпека» не може існувати без поняття «небезпека». Більш того, воно знаходить своє існування лише з появою загроз. Як відомо, поняття «ризик» і «небезпека» протилежні: *небезпеку* створюють зовнішні умови, які для господарюючого суб'єкта неминучі, оскільки мають об'єктивний характер, а *ризик* – це ймовірність генезису негативних і небажаних наслідків функціонування самого суб'єкта, тобто він створюється нашими діями, бажаннями, тому що він суб'єктивний. *Загроза* – конкретна й безпосередня форма небезпеки, або комплекс передумов і факторів, що створюють небезпеку інтересам суспільства, держави, індивіда, а також національним цінностям.

В інтерпретації безпеки відзначається вияв психологічного редукаціонізму. На це недвозначно вказує емоційна насиченість таких термінів, як «загроза», «небезпека». Безпека переживається як емоційний стан, при якому індивіди й суспільство не випробовують почуття небезпеки, відсутня загроза їх психологічно пережитому стану. При цьому, загроза є лише формою вираження агресивних намірів. Тому захиститися від загрози не виглядає можливим. Отже, в основу теорії безпеки покладається методологія психологізму, орієнтована на дослідження не умов і механізмів реалізації безпеки, а лише на виявлення її ментально-почуттєвих підстав.

Існує підхід до безпеки з позиції загроз, що передбачає виявлення потенційних супротивників і оцінку їх міці. Визначені слабкою стороною підходу з позиції загроз труднощі визначення критеріїв «справжньої» загрози. Більшість учених звертають увагу на неоднозначність і суперечливість проведених оцінок різних експертів, що виявляють загрози національним інтересам. До того ж плануванню політики забезпечення національної безпеки на основі загроз властива «реактивність», що створює труднощі для адаптації до несподіваних змін у ситуації. Виявлені недоліки цього підходу виявляються й у його опорі на кількісні дані, одержувані, насамперед, математичними методами, за допомогою яких розробляється математична модель системи забезпечення безпеки. Однак основними труднощами при розробці моделі є її спрощеність, і тоді аналіз загроз часто обмежується спрощеними кількісними порівняннями. Як відомо, небезпеку й ризик взагалі не можна визначити кількісно, оскільки невідомими залишаються якісні аспекти безпеки.

У вивченні проблеми безпеки є напрям, який надає цьому терміну соціологічного осмислення. Специфіка цього підходу полягає в трактуванні безпеки як сукупності факторів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку, життєздатності держави, досягнення національної мети, розвитку й збереження фундаментальних цінностей і традицій, нормальних відносин особистості й держави, здатності переборювати будь-які зовнішні загрози. У дослідженнях безпека пов'язується із забезпеченням захищеності людини, її інтересів і цінностей, а також робиться акцент на суб'єктивному характері феномена безпеки.

При вивченні загроз необхідно звернутися до положень теорії суспільства ризику У.Бека й Е.Гідденса [3], згідно з якою ризики постійно виробляються суспільством, оскільки властиві всякому виду суспільного виробництва (економічному, політичному, соціальному). Аналізуючи їх точку зору, сучасний світ структурується головним чином ризиками, створеними людьми. Прикметні риси цих ризиків: глобалізація, взаємозалежність. У структурі ризику вони виділяють три компоненти: (загрози й небезпеки; загроза насильства над людиною, що виходить від індустріалізації воєн; загроза виникнення почуття безцільності людського існування); перенасиченість знань про ризики; обмеженість експертного знання як інструмента зменшення ризиків.

У. Бек, Е. Гідденс виявляють такі риси сучасності, як рутинізація життя, що забезпечує створення абстрактних систем, серед яких виділяються гроші, поділ праці, комунальні послуги та ін. Вони справедливо вказують на те, що кожна людина має потребу у «фізичній безпеці», тобто у відчутті надійності, що виходить від людей і речей, а також від передбачуваності повсякденного життя.

Таким чином, теоретики цього напрямку вважали, що з розвитком науково-технічного прогресу виникає безліч ризикових ситуацій, для яких немає єдино правильного рішення, а існує лише більший або менший вибір з безлічі ризикованих альтернатив.

Базовим поняттям у системі різних видів безпеки є поняття «національна безпека», яку можна розглядати як універсальну цінність, однаково актуальну й необхідну для громадянина, соціальної групи, маленької й великої націй, що складають державу. Національна безпека – це система заходів, спрямована на запобігання й ліквідацію загроз для нормального, стійкого розвитку особистості, суспільства, економіки й держави. Говорячи про національну безпеку, необхідно торкнутися національної безпеки України, з огляду на соціальний, економічний, організаційний і науково-технічний фон ситуації, на якому розвивається сучасне суспільство. Досягнення національної безпеки можливо тільки на основі стійкого розвитку економіки, тому ключовим аспектом національної безпеки є економічна.

Друга половина 90-х р. ХХ с. позначена в українському суспільстві підвищеною увагою владних структур і громадськості до проблем економічної безпеки. За період 1997-2000 рр. опубліковано низку наукових праць з цієї проблематики, у яких було проведено її розмежування за такими видами, як промислова, технологічна, продовольча та ін. Поняття «економічна безпека» фігурувало як у політичних суперечках, так і в нормативних документах. Однак у її теоретико-методологічній області містяться численні неоднозначні трактування, що свідчать про наявність великої ділянки для наукової діяльності й про нагальну потребу вироблення єдиного підходу. Більш того, багато учених-економістів економічну безпеку не відносять до економічної категорії, отже, і до предмета економічної науки. Та й серед прихильників концепції економічної безпеки немає загальноприйнятої думки навіть щодо самого терміну. На думку Л. І. Абалкіна [1], «економічна безпека – це стан економічної системи, що дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно й вирішувати соціальні завдання й при якому держава має можливість виробляти й проводити в життя незалежну економічну політику».

У багатоскладовій структурі економічної безпеки провідне становище займають поняття «стійке економічне зростання» і «захист економічних інтересів», саме вони домінують у забезпеченні економічної безпеки країни.

Однак економічна безпека є не тільки важливим елементом національної безпеки, але також важливою умовою й для соціальної безпеки, тому що рівень розвитку економічної безпеки багато в чому визначає рівень соціальної безпеки, що знаходить своє вираження в розвитку особистості, соціальних

інститутів і суспільства загалом. Із цього випливають усі підстави міркувати не про економічну безпеку, а про більш широку соціально-економічну безпеку як окремого індивіда, так і населення того або іншого регіону або суспільства загалом. Історія виникнення, становлення й розвитку соціальної безпеки одержали відображення в працях таких закордонних вчених, як Відаль де ла Бланш, Х. Маккіндер, А. Мехен, Ф. Ратцель, Н. Спайкмен, К. Хаускофер [3]. Багато хто із цих авторів стали класиками. У цей час відомі також роботи з цієї тематики Г. Кіссінджера, Р. Макнамари, Г. Моргентхау, У. Перрі, Ф. Фукуяма [7]. Перераховані вище закордонні вчені розглядали соціальну безпеку як стан соціуму, при якому забезпечений надійний і всебічний захист особистості, суспільства, держави в соціальному просторі від впливу різного роду загроз. Вищезгадані дослідники розуміли, що загроза взаємозалежна з безпекою. На їх думку, загроза, з одного боку, виконує руйнівну, дестабілізуючу функцію, тому що суспільство в цих умовах орієнтовано на виживання й самообмеження. З іншого боку, загроза є засобом мобілізації людських ресурсів, механізм розвитку їх активності, творчих здатностей, а покоління людей, що виростили в умовах загроз, сприймає їх як нормальний стан.

Соціальна безпека – це стійке функціонування держави, соціальних інститутів суспільства, що забезпечують стабільний розвиток особистості й суспільства на основі підвищення якості життя своїх громадян.

Питання законодавчого забезпечення національної й інших видів безпеки лягають на плечі держави, а тому в новітній українській історії було прийнято низку документів, які регламентують цей складний процес.

1. На початковому етапі становлення сучасної української держави були закріплені правові основи гарантування безпеки особистості, суспільства й держави, визначена система безпеки і її функції, встановлено порядок організації й фінансування органів забезпечення соціальної безпеки, а також контролю й нагляду над законністю їх діяльності.

До основних об'єктів безпеки належать: особистість, її права й свободи, суспільство і його матеріальні й духовні цінності, держава і її конституційний лад, суверенітет і державна цілісність.

Основний суб'єкт правового забезпечення соціальної безпеки - держава, що здійснює функції в цій області через органи законодавчої, виконавчої й судової влади.

Джерела загроз соціальної безпеки різноманітні і є сукупністю умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави, особливо соціально незахищеним верствам населення.

2. Наступним нормативно-правовим документом є Концепція (основи державної політики) національної безпеки. Її метою є захист національних інтересів, під якими розуміється сукупність збалансованих пріоритетів особистості, суспільства й держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, прикордонній та інших сферах.

У Концепції виділені й небезпеки в аспекті розвитку сучасного українського суспільства. До них відносяться:

- *загрози безпеки в соціальній сфері*, що втілюється в розшаруванні суспільства на вузьке коло багатих і велику масу бідних, малозабезпечених громадян; у зростанні безробіття, знедолених; у стихійному зникненні середнього класу, що є основним джерелом платоспроможного попиту й споживання; у трансформації ціннісних орієнтацій населення країни, особливо молоді; у зниженні інтелектуального й виробничого потенціалу країни; у посиленні кримінальних структур;
- *загрози фізичному здоров'ю нації*, які виявляються в кризовому стані систем охорони здоров'я, освіти й соціального захисту населення; у скороченні народжуваності й середньої тривалості життя, у деформації демографічного й соціального складу суспільства;
- *загрози економічному розвитку країни*, що знаходиться в світі, як перетворення України в сировинний придаток Заходу, орієнтація на розвиток добувних галузей; підвищення витрат енергоносіїв; спрямування економіки на масове ресурсомістке виробництво (у той час, як у розвинених країнах, навпаки, іде розвиток ресурсозберігаючого й наукомісткого виробництва), зростання регіональної диференціації; низький рівень грошових доходів значної частини населення; зростання цін на споживчому ринку; нестабільне гео економічне становище, викликане руйнуванням колишніх союзів.

Необхідна розробка системи кількісних і якісних показників і їх граничних значень, які фіксують стан економіки, вихід за межі яких викликає загрозу економічній безпеці не тільки для країни загалом, але й для кожного її регіону.

Проведений нами аналіз законодавчої системи забезпечення соціальної й економічної безпеки показує, що вона не зовсім відображає сформовану в цей момент ситуацію в Україні й світі. На це звертають увагу як вітчизняні, так і закордонні вчені, які зазначають, що в змістовій (концептуальній) основі Концепції позначені інтереси особистості, суспільства й держави, але в цей час світ змінився, змінилися перспективи розвитку, стала іншою і сама людина, як і змінилась Україна, а також змінилися і українці за рахунок тих подій, що розпочалися в Україні наприкінці 2013 року і тривають до сьогодні.

Тому відсутність опису мети в цих документах знижує їх значимість, у зв'язку із чим необхідна розробка кардинально нових концептуальних основ про безпеку, де були б описані категорії «ціль» і «середовище безпеки». При розробці нових концептуальних основ важливо враховувати зміну характеру підходів до забезпечення соціальної безпеки з урахуванням усіх факторів, що виникли.

На наш погляд, сьогодні, коли, як основну мету розвитку українського суспільства, проголошено підвищення якості життя його населення, необхідно, щоб всі питання гарантування різних видів безпеки українського суспільства кореспондувалися саме з названою метою його соціально-економічного розвитку.

Вирішення такої гострої ситуації, що склалась у нашому суспільстві щодо забезпечення соціально-економічної безпеки нашої держави, вимагає творчого переосмислення і перероблення можливостей із гарантування усіх видів безпеки українського суспільства.

Отримані нами основні теоретичні положення й висновки є основою для подальших наукових досліджень сутності та змісту засад гарантування соціальної й економічної безпеки, що сьогодні може виправити ситуацію в Україні й не спотворювати бачення світу щодо надійності економіки і цілісності нашої держави.

Список літератури

1. Абалкин, Л. *Логика экономического роста [Текст] / Абалкин Л.* – М. : Институт экономики РАН, 2002. – 228 с.
2. Амоша, А. И. *Теоретические и прикладные аспекты функционирования производственного комплекса региона [Текст] / НАН Украины; Институт экономики промышленности; Институт экономико-правовых исследований. / [Амоша А. И., Булеев Ев. Т., Прокопенко Н. Дм.].* – Донецк, 2004. – 424с.
3. *Антология экономической классики: собр. соч. / [Т. Р. Мальтус, Дж. М. Кейнс, Ю. Ларин и др.].* – М. : ЭКОНОМ-КЛЮЧ, 1993. – 486 с.
4. Борисов, А. Б. *Большой экономический словарь [Текст] / А. Б. Борисов. [2-е изд. перераб. и доп.].* – М. : Книжный мир, 2007. – 860 с.
5. Бутко, М. *Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів [Текст] / М. Бутко, Л. Подоляк // Економіка України. – 2007. - № 6. – С. 36–45.*
6. Грищенко, А. А. *Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні [Текст] / А. А. Грищенко, Т. О. Кричевська, О. І. Петрик.* – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2008. – 272 с.
7. *Економічний словник-довідник [Текст] / [за ред. С. В. Мочерного].* – К. : Феміна, 1995. – 368 с.

References

1. Abalkin, L. (2002). *Logik of economic growth.* - Moscow Institute of Economics.
2. Amosha, A. I., Buleev, E. T., Prokopenko, N. Dm. (2004). *Theoretical and applied aspects of the operation of an industrial complex in the region.* - Donetsk.
3. Malthus, T. R., Keynes, Dj. M., Larin, Y. (1993). *Anthology of economic classics.* - Moscow : Mid- KEY.
4. Borisov, A. B. (2007). *Large Dictionary of Economics.* - Moscow: World of Books.
5. Butko, M. & Podolak, L. (2007). *State regulation as a tool for enhancing regional competitiveness. Economy of Ukraine*, 6, 36-45.
6. Gryschenko, A. A., Krichevsky, T. O., Petryk, O. I. (2008). *Institute of inflation targeting: international experience and prospects for implementation in Ukraine.* – Kyiv. : Institute for Economics and Forecasting.
7. *Economic Dictionary.* (2005). - Kyiv: Femina, 1995.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2014 р.